

Κοινωνιολογία της αιγαιοπελαγίτικης κοινότητας. Η ιδιομορφία του χώρου της Ικαρίας

Α. Το κείμενο αυτό αποτελεί μία προσέγγιση στην μελέτη της νησιώτικης κοινότητας, με συγκεκριμένο πεδίο έρευνας το νησί της Ικαρίας και αποσκοπεί στη συνοπτική παρουσίαση της προβληματικής.

Η ερευνητική προσπάθεια που έθεσε τις βάσεις για τη συγγραφή διδακτορικής διατριβής στο τομέα της εθνο--κοινωνιολογίας αναφέρεται ειδικότερα στα αποτελέσματα επιτόπιας έρευνας που οδήγησαν στη διαπίστωση μερικών μορφολογικών και λειτουργικών ιδιομορφιών του ικαριακού χτισμένου χώρου.

Σε προηγούμενο κείμενο μας, θίγοντας τη σχέση εθνολογίας και παραδοσιακής κοινωνίας, είχαμε την ευκαιρία να επισημάνουμε την ύπαρξη μιας πολιτισμικής ταυτότητας της παραδοσιακής κοινωνίας που τη χαρακτηρίσαμε ολιστική ή ολογραμμική (G. Durand), ικανή δηλαδή να διακριθεί ενοποιημένη χωρίς να υπάρξει ασυμβίβαστο συγχρόνου και παραδοσιακού.

Όσα ακολουθούν βασίζονται στην επιλεκτική παρουσίαση μερικών αποτελεσμάτων που προέκυψαν από την έρευνα που μελέτησε το χτισμένο χώρο της Ικαρίας.

Το πρώτο δεδομένο του ιδιόμορφου ικαριακού χώρου εντοπίζεται στη σχέση φυσικών και πολιτισμικών συνθηκών, όπου η άγρονη ορεινή φύση υποτάχθηκε, μέσα από μία επίμονη προσπάθεια συμβίωσης, στις, βιοποριστικού χαρακτήρα, οικονομικές δραστηριότητες του κατοίκου, την ίδια στιγμή που οι πολιτικές και πολιτισμικές συνθήκες στο επίπεδο της υπερδομής και μέσα από μία ιστορικά εξακριβωμένη πρακτική της εξορίας ανεπιθύμητων στην εξουσία προσώπων, επαλήθευαν την επιφανειακή άποψη του άγονου αιγαιοπελαγίτικου βράχου, εντύπωση που στους νεότερους χρόνους στιγμάτισε την Ικαρία, εμποδίζοντας πραγματικά την ανάπτυξη της. Ο ικαριακός χώρος, ενώ από στρατηγική άποψη υπήρξε ιστορικά σημαντικό σημείο ανε-

φρδιασμού και παρατηρητήριο του αιγαιακού χώρου, η μορφολογία του εδάφους αποθάρρυνε τη κατάκτηση της ορεινής ενδοχώρας. Όμως, δεν θα απαλλαγεί από τις πειρατικές επιθέσεις, γεγονός που θα υποχρεώσει την απομόνωση και την αμυντική οργάνωση της κοινότητας με τη κατασκευή σπηλιών-καμάρων αντί κάστρων, στοιχείο της ιδιαιτερότητας του χώρου¹. Η πλήρης απομόνωση, η αυτοσυντήρηση και η αλληλοβοήθεια θα ενθαρρύνουν τη διατήρηση ενός συλλογικού ήθους και μιας αποτελεσματικής κοινοτικής οργάνωσης που θα αποτελέσει το θεμέλιο της φιλοξενίας, της αλληλεγγύης προς κάθε κατατρεγμένο. Τα δεδομένα αυτά μαρτυρούν την ύπαρξη διαχρονικά μιας ουσιαστικά αδύναμης κυριαρχίας πάνω στο νησί, από τις κάθε φορά δυνάμεις κατοχής, γεγονός που λειτούργησε προς όφελος της κοινότητας παρά τη διατήρηση της σε μία υπανάπτυκτη περιφέρεια έναντι ενός συγκεντρωτικού και υπερτροφικού διοικητικού κέντρου.

Οι ιστορικοπολιτικές ανακατατάξεις στον ευρύτερο αιγαιοπελαγίτικο χώρο υπήρξαν καθοριστικές προς τη κατεύθυνση αυτή, στα πλαίσια των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων της ικαριακής κοινότητας με τις κυρίαρχες κάθε φορά ηγεμονίες. Οι αλληπάλληλες κατακτήσεις που γνώρισε η Ικαρία στην αρχαιότητα, τις Σταυροφορίες, το Βυζάντιο, την Τουρκοκρατία, διατήρησαν μεν, σχεδόν πάντοτε, κάποιο ειδικό καθεστώς προνομίων της κοινότητας που πήρε τη μορφή περιορισμένης αυτόνομης διοίκησης, παράλληλα όμως δεν την απήλλαξαν από το να υποστεί τις διακυμάνσεις των σχέσεων αποικιοκρατικής εξουσίας και αποικιοκρατούμενης κοινότητας που φόρτισαν πάντοτε την τελευταία με το μόνιμο ρόλο της αποικίας ως τόπου εξορίας.

Η ενσωμάτωση των εξορίστων στην τοπική συλλογικότητα θα πραγματοποιηθεί αρμονικά και θα επιτρέψει τη συμμετοχή του ξένου εξόριστου στοιχείου στις καθημερινές δραστηριότητες των κατοίκων, γεγονός που στην πράξη θα εκδηλωθεί και με την κατασκευή ενός αξιόλογου αριθμού μικρών αλλά σημαντικών για τη κοινότητα έργων κοινής ωφέλειας, παράλληλα με τα αισθήματα αλληλεγγύης που θα αναπτυχθούν και στο επίπεδο της πολιτικής ιδεολογίας. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι, στον χάρτη της εκλογικής γεωγραφίας, η Ικαρία διακρίνεται πάντοτε για την προοδευτική τοποθέτησή της, εκφραζόμενη με ένα σημαντικό ποσοστό, παλαιότερα υπέρ του κόμματος της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς και σήμερα υπέρ του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας.

Η συγκρότηση της πολιτισμικής ταυτότητας της ικαριακής κοινότητας θα ολοκληρωθεί με την οικονομική και κοινωνική ενσωμάτωση των εξασθενημένων παραδοσιακών δομών της από τη διαδικασία εμπορευματοποίησης των κάθε είδους αξιών, άυλων και υλικών, πάνω σε μία παράλληλη πορεία χωροταξικής ανακατανομής και κατοίκων. Θα λειτούργησει και στην περίπτωση αυτή ο μηχανισμός που εντείνει την οικονομική και κατ' επέκταση κοινωνική διαφοροποίηση και στο χώρο, μεταξύ ορεινής και παραλιακής περιοχής, με τη συγκέντρωση συγκεκριμένων οικονομικών δραστηριοτήτων, των εμπορικών συναλλαγών στην παραλία, της γεωργικής παραγωγής στο βουνό. Η διαφοροποίηση αυτή θα συμπληρωθεί με παράλληλες δεύτερες απασχολήσεις στον τομέα των υπηρεσιών (προσωπικό ξενοδοχείων, εστιατορίων, καταστημάτων) που στοχεύουν στη θελτίωση του εισοδήματος, και που ασφαλώς προσφέρονται μόνο στον παραλιακό χώρο, κατ' εξοχήν χώρο της επικοινωνίας με τον εξωτερικό κόσμο, των συναλλαγών και της κατανάλωσης.

Το μεταναστευτικό συνάλλαγμα πολύ λίγο θα συμβάλει στην επενδυτική και στην

έστω και σε περιορισμένη κλίμακα επιχειρηματική δραστηριότητα. Το μεγαλύτερο μέρος του θα προτιμηθεί να επενδυθεί στην θελτώση της ιδιωτικής κατοικίας και ένα πολύ μικρό ποσοστό θα αφιερωθεί στην ενίσχυση τοπικών φορέων ή ιδρυμάτων κοινής ωφέλειας.

Η περιορισμένη ανάπτυξη του τουρισμού θα καθιερώσει με τη σειρά της μία νέα διάσταση της διαίρεσης της εργασίας μέσα στην κοινότητα και της σύγκρουσης ανάμεσα στο αγροτικό και αστικοποιημένο στοιχείο, χαρακτηριστικό της οποίας θα είναι το γεγονός ότι η γη θα γνωρίσει νέους κανόνες οικονομικής εκμετάλλευσης και αντί γεωργικής καλλιέργειας θα δεχθεί την ανέγερση ενοικιαζόμενων δωματίων σε εποχιακούς επισκέπτες, κάτι που θα επιτρέψει την εξασφάλιση σε συντομότερα χρονικά διαστήματα σχετικά ικανοποιητικού εισοδήματος. Η γη παύει να παράγει και μετατρέπεται η ίδια σε προϊόν οικογενειακής επιχείρησης.

Το γεγονός δε ότι πρόκειται για εσωτερικό τουρισμό που συγκροτείται από χαμηλού εισοδήματος κοινωνικά στρώματα και μεγάλης ηλικίας άτομα που επισκέπτονται το νησί για θεραπευτικούς λόγους, λόγω της ύπαρξης ιαματικών ραδιούχων θερμών πηγών, θα περιορίσει σε χαμηλά επίπεδα την οικονομική επιφάνεια των συναλλαγών με μέτριο όφελος για την τοπική οικονομία.

Σε αυτό πρέπει να προστεθεί και η ιδιομορφία που θέλει την ικαριακή κοινότητα έξω από τον επίσημο κρατικό προγραμματισμό τουριστικής ανάπτυξης, με αποτέλεσμα η όλη τουριστική δραστηριότητα να καταδικάζεται σε ερασιτεχνική αντιμετώπιση με τον περιστασιακό αυτοσχεδιασμό των ίδιων των κατοίκων, που δεν μπορεί παρά να καταλήξει σε μέτριας ποιότητας προσφορά υπηρεσιών. Αν στα παραπάνω προστεθεί και η κοινωνική προκατάληψη που θέλει τη λουτροθεραπεία περισσότερο «λαϊκή» παρά «επιστημονική» θεραπευτική, τότε ο ταξικός χαρακτήρας της τουριστικής κίνησης μέσα στη κοινότητα είναι ακόμα πιο έκδηλος.

Εξ' άλλου, η προσωρινή επαφή μέσα σ' ένα περιορισμένο χώρο ομάδων που, από άποψη κοινωνικής καταγωγής, δεν είναι τόσο ανταγωνιστικές, θα προκαλέσει μόνο μερική κοινωνική αναταραχή στην κοινότητα και ευκολότερη προσαρμοστικότητα. Οι ξένοι περιοδικοί επισκέπτες, όταν οι ίδιοι δεν προέρχονται από άλλη αγροτική κοινότητα, είναι φορείς αστικών συνθηκών, όχι όμως αυθεντικών, στο μέτρο που υπήρξαν και εσωτερικοί μετανάστες. Έτσι, στην συνδιαλλαγή του νησιώτη κατοίκου με τον ντόπιο περιηγητή θα βρεθεί ένα κοινό σημείο ταξικής καταγωγής που θα διευκολύνει την προσωρινή ενσωμάτωση στη κοινότητα.

Διαφοροποίηση ως προς την καταγωγή των ξένων επισκεπτών παρατηρείται τα τελευταία χρόνια με την όλο και πιο αυξημένη, αν και πάντοτε ανεπαρκή, άφιξη ευρωπαίων νέων που η «εκδρομική» παρουσία τους λίγο συμβάλλει στην υποστήριξη της τοπικής οικονομίας της κοινότητας χωρίς παράλληλα να προκαλεί ιδιαίτερη κοινωνική αναταραχή.

Η κοινότητα βρίσκεται έτσι αντιμέτωπη με ένα μετασχηματισμό δραστηριοτήτων σε όλα τα επίπεδα της τοπικής οικονομικής και κοινωνικής ζωής που διαμορφώνει νέες συμπεριφορές. Ο κοινοτικός χώρος αντικατοπτρίζει τις ανάλογες οργανωτικές μεταβολές οριοθετώντας τα πλαίσια του εκσυγχρονισμένου συστήματος της «παραδοσιακής» ζωής και τερματίζοντας τη μεταβατική περίοδο.

Η αναφορά μερικών συγκεκριμένων υλικών και μη υλικών όψεων της ικαριακής ζωής θα επιβεβαιώσει τη μεταλλαγή αυτή.

Β. Στην Ικαρία, ο οικισμός της πρωτεύουσας, ο Άγιος Κήρυκος, αποτελείται από τον κεντρικό οικισμό της παραλίας και από δέκα δευτερεύοντες οικισμούς που επεκτείνονται αναρχικά τόσο κατά μήκος του παραλιακού χώρου όσο και προς την ορεινή ενδοχώρα. Συνολικά, ο, μοναδικός στο νησί, δήμος του Αγίου Κήρυκου αριθμεί 2.386 κατοίκους² από τους οποίους 1.802 είναι συγκεντρωμένοι στον παραλιακό οικισμό της ίδιας της πρωτεύουσας. Είναι ο χώρος που συγκεντρώνει τους περισσότερους κατοίκους στο σύνολο των 8.885 που αριθμεί όλη η επαρχία Ικαρίας σε μία κατανομή 12 κοινοτήτων συνολικά. Από τους 11 οικισμούς που συγκροτούν το δήμο Αγίου Κήρυκου, (6) είναι παραλιακοί και παρουσιάζουν την ακόλουθη κατανομή κατοίκων: Άγιος Κήρυκος 1802, Θέρμα Λευκάδος 9, Θέρμα 112, Μονή Λευκάδος 1, Ξυλοσύρτης 186, Φανάρι 23. Και πέντε οικισμοί απλώνονται σε αρκετά μεγάλη απόσταση, στην ορεινή (500μ) ενδοχώρα: Καταφύγι 82, Μαυράτο 56, Μαυρικάτο 24, Οξέ 50, Τουρέδων 41 κάτοικοι. Από τη δεύτερη αυτή κατηγορία, ο οικισμός Οξέ παρουσιάζει την εικόνα του πιο αραιοκατοικημένου οικισμού σε αντίθεση με τη συγκεντρωτική όψη των υπόλοιπων.

Τρία χωροταξικά γνωρίσματα προσδίδουν την ιδιομορφία της ικαριακής κοινότητας από κοινωνιολογική άποψη.

Πρώτο, στην περίπτωση των μικρών ορεινών οικισμών έως 50 κατοίκων περίπου, όπως στο συγκεκριμένο παράδειγμα του χωριού Οξέ, παρατηρείται η αντικατάσταση της λειτουργίας της πλατείας ή του καφενείου από ένα ιδιωτικό σπίτι που βρίσκεται σε κεντρικό σημείο. Το σπίτι αυτό που αποτελεί ατομική ιδιοκτησία φορτίζεται μένα βεβαρμένο κοινωνικό ρόλο, αφού αναλαμβάνει όλες τις λειτουργίες, και ειδικότερα την επικοινωνιακή λειτουργία, που έχει στις κλασικές περιπτώσεις το καφενείο στην πλατεία. Στο σπίτι αυτό, βρισκόταν το κοινό τηλέφωνο του χωριού, έως την αυτοματοποίηση, στο σπίτι αυτό ανταλλάσσονταν οι κάθε λογής παραγγελίες στον παπά, στον ταχυδρόμο, στον γιατρό, στον ταξιτζή ή και σε οποιονδήποτε κάτοικο του χωριού. Το σπίτι-πλατεία ή σπίτι-καφενείο, δεν κλείνει ποτέ τις πόρτες του, ακόμα και όταν λείπει ο νοικοκύρης. Και αυτό, γιατί πρέπει να μπορεί ο κάθε συγχωριανός να έχει πρόσβαση, σε οποιαδήποτε στιγμή της ημέρας, για να παραλάβει το ταχυδρομείο, την εφημερίδα, τα διάφορα προϊόντα ή παραγγελίες. Εδώ, ο χτισμένος ιδιωτικός χώρος μετατρέπεται σε συλλογικό δημόσιο χώρο, ειδικό συστατικό στοιχείο της λειτουργίας του χώρου στην Ικαρία.

Δεύτερο συστατικό στοιχείο της χωροταξικής κατανομής στον ικαριώτικο χώρο είναι η τοπογραφία των ιδιοκτησιών κάθε οικογένειας, που προσφέρει την ιστορική ανάγνωση της οικιστικής και κοινωνικής εξέλιξης της κοινότητας. Η εγκατάσταση κάθε νοικοκυριού μέσα σ' ένα συγκεκριμένο χώρο της κοινότητας, εντοπίζεται διαχρονικά μέσα από την εξέλιξη της σχέσης «κοινότητα-οικογένεια», στο μέτρο της ύπαρξης, μιας ιστορικά προσδιορισμένης συλλογικής ζωής. Στην πράξη, θα εφαρμοσθεί η διαδικασία ανταλλαγής μικρών καλλιεργήσιμων εκτάσεων, «τα πεζούλια», με κριτήριο τη διευκόλυνση ως προς την απόσταση από το σπίτι της ενδιαφερόμενης οικογένειας. Η εκδήλωση αυτή αλληλεγγύης θα οδηγήσει στην εμφάνιση της γειτονιάς που θα καθιερωθεί με το όνομα της οικογένειας. Έτσι, οι οικισμοί θα ονομασθούν π.χ. «Μαυράτων» από το οποίο θα προκύψει το χωριό Μαυράτο, «Μαυρικάτων» που θα γίνει το Μαυρικάτο κλπ.

Τρίτο δείκτη θα αποτελέσει η διαδικασία εκσυγχρονισμού της εξυπηρέτησης των αναγκών της τοπικής ζωής έχοντας οι ίδιες υποστεί ήδη αλλοίωση του παραδοσια-

κού περιεχομένου τους. Τα μέχρι τώρα λεγόμενα χωριάτικα σπίτια θα αποκτήσουν πρόσοψη αστικού σπιτιού της πρωτεύουσας, η παραδοσιακή σκεπή, για ουσιαστικούς οικονομικούς και πρακτικούς λόγους θα αντικατασταθεί με την τσιμεντένια πλάκα. Αλλά και στην περίπτωση που εκδηλωθεί κάποια ευαισθησία διατήρησης των παραδοσιακών μορφών, θα εφαρμοσθεί ο κανόνας του σύγχρονου λυόμενου σπιτιού με όψη παραδοσιακή. Η εξυπηρέτηση των αναγκών στο χώρο θα συμπληρωθεί με το άνοιγμα ιδιωτικών δρόμων που κατατερματίζουν την αρμονική ενότητα του, αλλά που στο μέτρο της ατομικιστικής αντίληψης εξασφαλίζουν την πρόσβαση των αυτοκινήτων από την κεντρική οδό έως την είσοδο του σπιτιού, αφού τα εργατικά χέρια για τη μεταφορά του οικοδομικού και γενικότερα των υλικών για τη συντήρηση του νοικοκυριού, όχι μόνο είναι περιορισμένα, αλλά και όταν διατίθενται απαιτούν κατάλληλη διευκόλυνση, ουσιαστικότερη απασχόληση και σημαντικό οικονομικό αντίκρυσμα.

Ο χώρος της ικαριακής κοινότητας εξακριβώνεται ως κυριαρχημένος περιφερειακός χώρος στα πλαίσια του οποίου η κοινωνική οργάνωση πέτυχε διαχρονικά να συντηρήσει ένα συλλογικό ήθος που διαφύλαξε με τη σειρά του, μέσα από μία διαδικασία αυτοσυντήρησης και δημοκρατικής αλληλεγγύης, την πολιτισμική προσωπικότητά της. Διαπιστώθηκε η πλήρης ενεργοποίηση ενός υποσυστήματος ανταγωνισμού, σε τοπική κλίμακα, κέντρου-περιφέρειας που εκδηλώνεται με το συγκεντρωτισμό του παραλιακού χώρου των γενικευμένων επιχειρηματικών συναλλαγών έναντι της αποψίλωσης του σε παρακμή ορεινού χώρου των γεωργικών δραστηριοτήτων, σε μια ιστορική περίοδο, που το αναπτυσσόμενο παραλιακό κέντρο δεν διατηρεί πλήρη αυτονομία εξουσίας, αφού τα κέντρα αποφάσεων της τοπικής αυτοδιοίκησης λειτουργούν έξω από αυτό και σε ανώτερο διοικητικό επίπεδο.

Οι νέες κυρίαρχες αξίες που συνεπάγονται και μια νέα «αισθητική» αντίληψη υιοθετήθηκαν περισσότερο μέσα από μία διαδικασία επιβολής παρά επιλογής θεμελιώνοντας γενικούς κανόνες ενός νέου τρόπου ζωής όπου το κοινωνικό στοιχείο αντικαθιστά το φυσικό, και όπου το ορθολογιστικό παίρνει τη θέση του αυθόρμητου και συναισθηματικού. Η ολοκληρωμένη μελέτη της έννοιας της κοινότητας στον ίδιο χώρο θα επιτρέψει την εξακρίβωση του μεγέθους της απώλειας ή της αντικατάστασης των αυθεντικών παραδοσιακών αξιών από άλλες εξίσου αυθεντικές αξίες και συμπεριφορές.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Γ. Μελά, *Ιστορία της νήσου Ικαρίας*.
2. Απογραφή ΕΣΥΕ 1981.